

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ
МАЙСТЕРНОСТІ

СИСТЕМА РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА У СПЕЦІАЛЬНИХ КОРЕКЦІЙНИХ ДОШКІЛЬНИХ УСТАНОВАХ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ РОЗВИТКУ

Дипломна робота з соціальної
педагогіки

*(освітньо-кваліфікаційний рівень
«Бакалавр»)*

студентки **4** курсу **42** групи

галузі знань:

0101 Педагогічна освіта

напряму підготовки:

6.010106 Соціальна педагогіка

Темнікова Олена Володимирівна

Керівник:

кандидат педагогічних наук,

доцент **І.В. Літяга**

Рецензент:

кандидат педагогічних наук,

методист КВНЗ

«Житомирський інститут медсестринства»

В. О. Коваленко

м. Житомир – 2015 рік

Допущено до захисту

протокол засідання кафедри соціальної педагогіки та педагогічної майстерності
№ 11 від 18 травня 2015 року

Оцінка:

Національна шкала: _____

Кількість балів: _____

ECTS: _____

Члени комісії:

(підпис)

Сейко Н.А.

(прізвище та ініціали)

(підпис)

Коляденко С.М.

(прізвище та ініціали)

(підпис)

Павлик Н.П.

(прізвище та ініціали)

(підпис)

Тарасенко Н.Л.

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП 5

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА У СПЕЦІАЛЬНИХ КОРЕКЦІЙНИХ ДОШКІЛЬНИХ УСТАНОВАХ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ РОЗВИТКУ**Ошибка! Закладка не определена.**

1.1. Соціальні умови перебування дітей в корекційних дошкільних установах **Ошибка! Закладка не определена.**

1.2. Сутність роботи соціального педагога у спеціалізованих корекційних дошкільних установах для дітей з порушенням розвитку**Ошибка! Закладка не определена.**

1.3. Проблеми організації роботи соціального педагога у спеціальних корекційних дошкільних установах для дітей з порушенням розвитку та шляхи їх вирішення..... **Ошибка! Закладка не определена.**

Висновок до розділу 1 **Ошибка! Закладка не определена.**

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА У СПЕЦІАЛЬНИХ КОРЕКЦІЙНИХ ДОШКІЛЬНИХ УСТАНОВАХ ДЛЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ РОЗВИТКУ **Ошибка! Закладка не определена.**

2.1. Програма емпіричного дослідження особливостей роботи соціального педагога у спеціальних корекційних дошкільних установах для дітей з порушенням розвитку **Ошибка! Закладка не определена.**

2.2. Дослідження особливостей роботи соціального педагога у спеціальних корекційних дошкільних установах для дітей з порушенням розвитку **Ошибка! Закладка не определена.**

2.3. Програма роботи соціального педагога у спеціальних корекційних дошкільних установах для дітей з порушенням розвитку**Ошибка! Закладка не определена.**

2.4. Охорона праці та безпека у надзвичайних ситуаціях **Ошибка! Закладка не определена.**

Висновок до розділу 2

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ 10

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає в тому, в наш час гостро стоїть проблема розвитку соціально-педагогічної служби у спеціальних (корекційних) дошкільних навчальних закладах, що є мало досліджуваною у нашій країні. Вказана проблема пов'язана з тим, що діти з порушеннями розвитку, а особливо дошкільники, самотійно не можуть адаптуватись до умов навколишньої дійсності, так як у цьому віці дитина перебуває у повній залежності від дорослих – батьків і педагогів. Також діти з особливими потребами потребують спеціальних умов навчання та виховання, корекції чи подолання дефектів у розвитку, індивідуального підходу тощо. Проте головним є соціалізація таких дітей до умов соціуму та підготовка їх до подальшого життя.

Сім'ї, що мають дітей з порушеннями розвитку також стикаються з безліччю проблем щодо виховання дитини, вони потребують підтримки, психолого-педагогічної допомоги, рекомендацій, спеціальної освіти з боку спеціалістів. Саме це є основою в роботі соціального педагога у спеціальних корекційних дошкільних установах дітей з порушенням розвитку.

Питання діяльності соціального педагога у вітчизняних закладах освіти вивчали вітчизняні дослідники О. Безпалько, В. Бочарова, Т. Веретенко, І. Зверева, А. Капська, Л. Коваль, С. Хлебик та ін.

Соціально-педагогічні аспекти виховання дітей дошкільного віку досліджували Т. Алексеєнко, С. Болтівець, О. Кононко, Т. Поніманська та ін. Науковці розкривають зміст соціального виховання дошкільнят, наголошують на важливості співпраці з батьками, потребі у розширенні функцій дошкільного навчального закладу шляхом запровадження

соціально-педагогічного патронату сімей, що виховують дітей дошкільного віку, в тому числі з вадами психічного розвитку, які з різних причин не відвідують ДНЗ. На думку дослідників, залучення соціального педагога дошкільного навчального закладу до соціально-педагогічного патронату допоможе охопити всіх дітей мікрорайону міст, селищ дошкільною освітою, сприятиме попередженню негативних проявів насильства над дітьми, своєчасної нейтралізації несприятливих наслідків руйнування сім'ї, організації різноманітних виховних заходів як у дошкільному навчальному закладі, так і в мікрорайоні.

Основні питання, які розглядаються зарубіжними науковцями та практиками з даної проблеми, полягають у розробці педагогічних підходів до змісту та організації діяльності соціального педагога в дошкільному навчальному закладі щодо попередження насильства в сім'ї та подоланню наслідків різних видів насильства над дітьми (М. Тоторкулова); здійсненні соціально-педагогічного патронату сільських сімей, які виховують дітей раннього віку, підвищення рівня педагогічної культури батьків, їх відповідальності та зацікавленості у вихованні дитини, сприянні охороні, збереженні та зміцненні фізичного та психічного здоров'я малюків, навчання молодих батьків практичним навичкам, допомога у створенні умов для фізичного, соціального, пізнавального, естетичного розвитку дитини раннього віку (Т. Лушпар); розробці змісту та форм роботи соціального педагога в групах короткотривалого перебування та з дітьми, які виховуються в домашніх умовах (А. Леонтьєва).

Таким чином, з метою залучення дітей з порушенням розвитку у загальноосвітній простір передбачено різні форми їх навчання, зокрема, у спеціальних корекційних дошкільних установах. Одним із напрямів надання допомоги вказаній категорії дітей є робота соціального педагога.

Аналіз соціально-педагогічної ситуації надання допомоги у спеціальних корекційних дошкільних установах для дітей з порушенням розвитку дає підстави для формування таких суперечностей:

– між активним практичним попитом на технології, методи, форми соціально-педагогічної допомоги дітям з порушенням розвитку та недостатністю їх розробленості в соціально-педагогічних джерелах;

– між необхідністю організації комплексної допомоги дітям з порушенням розвитку щодо соціальної адаптації і розрізненими зусиллями різних фахівців в умовах спеціального (корекційного) дошкільного навчального закладу.

Виявлені протиріччя зумовили вибір **теми дослідження** – "Специфіка і зміст роботи соціального педагога у спеціальних корекційних дошкільних установах дітей з порушенням розвитку".

Об'єкт дослідження: процес реалізації змісту та напрямів роботи соціального педагога у спеціальних корекційних дошкільних установах дітей з порушенням розвитку.

Предмет дослідження: зміст, методи та форми роботи соціального педагога у спеціальних корекційних дошкільних установах дітей з порушенням розвитку.

Мета дослідження: проаналізувати та дослідити зміст, методи та форми роботи соціального педагога у спеціальних корекційних дошкільних установах дітей з порушенням розвитку.

Завдання дослідження:

1. Окреслити соціальні умови перебування дітей в корекційних дошкільних установах.

2. Проаналізувати сутність роботи соціального педагога у спеціальних корекційних дошкільних установах дітей з порушенням розвитку.

3. Виявити проблеми організації роботи соціального педагога у спеціальних корекційних дошкільних установах дітей з порушенням розвитку.

4. Розробити програму роботи соціального педагога у спеціальних корекційних дошкільних установах дітей з порушенням розвитку.

Теоретичне значення дослідження: проаналізовано соціальні умови перебування дітей в корекційних дошкільних установах, сутність роботи соціального педагога у спеціальних корекційних дошкільних установах для дітей з порушенням розвитку, проблеми організації роботи соціального педагога у спеціальних корекційних дошкільних установах для дітей з порушенням розвитку та визначено шляхи їх вирішення.

Практичне значення: розроблено програму роботи соціального педагога у спеціальних корекційних дошкільних установах для дітей з порушенням розвитку.

Методи дослідження: аналіз науково-методичної літератури, аналіз особистих справ дітей, медичних карт, спостереження, анкетування, бесіда, дослідно-педагогічна робота.

Експериментальна база дослідження – Денишівський дитячий дошкільний будинок для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Вибірку соціально-психологічного дослідження складають вихователі, психолог та соціальний педагог навчального закладу у кількості 20 осіб та 20 дітей з порушенням розвитку.

Структура роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (55 найменувань) та 11 додатків. Загальний обсяг роботи складає 107 сторінок.

програму роботи соціального педагога у спеціальній корекційній дошкільній установі для дітей з порушенням розвитку, метою якої є науково-обгрунтована організація корекційно-педагогічного процесу з єдиними вимогами до дитини з метою своєчасної корекції мовних, сенсорних, розумових, моторних порушень, профілактики шкільної неуспішності, соціальної адаптації в умовах спеціальної корекційної дошкільної установи для дітей з порушенням розвитку.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

На досягнення поставленої мети дослідження у роботі охарактеризовано системудіяльності соціального педагога у спеціальних корекційних дошкільних установах дітей з порушенням розвитку.

З проведеного дослідження можемо зробити наступні висновки:

1. Окресливши соціальну умови перебування дітей в корекційних дошкільних установах, можна виокремити процес реалізації особливих освітніх потреб дитини, індивідуальний підхід до проблем перебігу освітнього процесу в корекційній дошкільних установах дітей з порушенням розвитку. Відповідність форм роботи соціального педагога в установі згідно чинного законодавства, для реалізації ефективної комплексної допомоги дітям з порушенням розвитку у спеціальних закладах освіти.

2. Дослідивши особливості роботи соціального педагога у спеціальних корекційних установах за допомогою використаних методик, ми отримали данні, які окреслюють основні суперечності в уявленні своїх професійних обов'язків, деякі розбіжності в уявленнях перебігу виховного процесу у всіх його учасників. Визначили, що основні форми роботи: супровід родини, соціально-педагогічний супровід дитини з порушенням розвитку, консультування батьків, як найефективніші методи роботи.

3. Зібравши інформацію про установи подібного спрямування для дітей з порушенням розвитку на території Житомирської області визначили основні подібності у програмах роботи з вихованцями закладу, основні підходи, та принципи діяльності фахівців соціальної сфери в корекційних установах. Опрацювавши отримані дані дослідження ми запропонували до впровадження програму роботи соціального педагога, що має на меті підвищення рівня ефективності діяльності фахівця соціальної сфери,

ефективне використання форм роботи, які необхідні в процесі досягнення соціально-педагогічної мети в конкретній ситуації з дітьми, що мають порушення розвитку.

Основними методами та формами роботи у рамках програми виступили вправи на розвиток пізнавальної та емоційно-вольової сфери; комунікативні та рухливі ігри; вправи на розвиток моторики; релаксаційні вправи.

Головними напрямками роботи визначено розвиток когнітивної сфери дошкільників: корекція та розвиток уваги, пам'яті, уяви, мислення; удосконалення розумових операцій; розвиток моторики рук; рефлексія та релаксація.

Вважаємо, що дана програма може бути рекомендована до застосування у спеціальних корекційних дошкільних установах дітей з порушенням розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 №254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Кодекс законів про працю від 10.12.1971 р.// Відомості Верховної Ради України. – 1971. – № 50. – Ст. 375.
3. Закон України "Про дошкільну освіту" // Дошкільне виховання : бібліотечка журналу. – К. : Редакція журналу "Дошкільне виховання", 2001.
4. Про охорону праці: Закон України // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 49. – Ст. 668.
5. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України// Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 46-47 – СТ.217.
6. Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України// Людина і праця. — 2001. — № 4.
7. Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку” № 848 від 05.07. 2004 р.
8. Типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку(початкова школа) від 03. 11.2004 р. № 849
9. Про проведення у 2008 р. серпневих конференцій педагогічних працівників загальноосвітніх та дошкільних навчальних закладів : лист Міністерства освіти і науки України від 13.08.2008р. № 1/9-513

[Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.guon.kiev.ua/?q=node/603.htm>.

10. Про здійснення соціально-педагогічного патронату: лист Міністерства освіти і науки України від 17.12.2008р. № 1/9–// Дошкільне виховання. –№ 2. –С. 3
11. Державний реєстр міжгалузевих і галузевих нормативних актів про охорону праці. – К., 1998.
12. Аксенова Л.И. Социальная педагогика в специальной образовании: учебное пособие для студентов по специальности 0319 – специальная педагогика в специальных (коррекционных) образовательных учреждениях / Л.И. Аксенова. – М: ИЦ «Академия», 2001 – 192с.
13. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях : [навч. посіб.] / Ольга Безпалько. – К. : Логос, 2003.
14. Болтівець С. Соціально-педагогічний патронаж: нова суспільна місія дитячого садка / С. Болтівець // Дошкільне виховання. –№ 4. – С. 5.
15. Бондар В. І. Передумови розвитку державної системи спеціального навчання дітей із психофізичними вадами // Дефектологія. – 1997. – № 2. – С. 10-12.
16. Венгер А.Л. Психологическое консультирование и диагностика : практическое руководство / А. Л. Венгер. Часть 1. – М. : Генезис, 2001. – 160 с.
17. Вержиховська О. М. Теорія і спеціальна методика виховання дітей з вадами мовлення [Текст] : навч. посіб. / О. М. Вержиховська, О. М. Бонецька, А. В. Козак ; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Ф-т корекц. та соц. педагогіки і психології. - Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2013. - 383 с.
18. Вержиховська О. М. Теорія і спеціальна методика виховання дітей з вадами мовлення [Текст] : навч. посіб. / О. М. Вержиховська, О. М. Бонецька, А. В. Козак ; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Ф-т

корекц. та соц. педагогіки і психології. - Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2013. - 383 с.

19. Гаркуша Ю. Ф. Возможности изучения динамики развития дошкольника с нарушением речи // Логопед. – 2009. – № 1. – С. 10–17.
20. Дегтяренко Т.М. Корекційно-реабілітаційна робота в спеціальних дошкільних закладах для дітей з особливими потребами: навчальний посібник / Т.М. Дегтяренко, Л.С. Вавіна. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008 – 302 с.
21. Дитина з порушеннями опорно-рухового апарату в загальноосвітньому просторі [Текст] : метод. рек. фахівцям з орг. та впровадж. інклюз. форми навчання дітей з порушеннями функцій опор.-рух. апарату : метод. посіб. / [Шевцов А. Г. та ін.] ; за заг. наук. ред. А. Г. Шевцова ; Всеукр. громад.орг. "Наук. т-во інвалідів "Ін-т соц. політики", Каф. ортопедагогіки та реабілітології Ін-ту корекц. педагогіки та психології Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. - Київ : Слово, 2014. - 195 с.
22. Дитина з порушеннями опорно-рухового апарату в загальноосвітньому просторі [Текст] : метод. рек. фахівцям з орг. та впровадж. інклюз. форми навчання дітей з порушеннями функцій опор.-рух. апарату : метод. посіб. / [Шевцов А. Г. та ін.] ; за заг. наук. ред. А. Г. Шевцова ; Всеукр. громад.орг. "Наук. т-во інвалідів "Ін-т соц. політики", Каф. ортопедагогіки та реабілітології Ін-ту корекц. педагогіки та психології Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. - Київ : Слово, 2014. - 195 с.
23. Єсіп О. Психологічна служба в ДНЗ : семінар-тренінг для практичних психологів і методистів / О. Єсіп // Психолог. Шкільний світ. – 2008. – № 22/24. – С. 16-19.
24. Ілляшенко Т. Затримка психічного розвитку дітей: причини виникнення та корекція. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: Науково-методичний збірник / За ред. Н. Софій, І. Єрмакова та ін.. – К.: Контекст, 2000. – С.189 – 192.

25. Інтеграція дітей з освітніми потребами у загальноосвітньому навчальному закладі / Т. Ілляшенко // Психолог, 2009. – №10. – с.14-18.
26. Кандиба Т. Адаптація дошкільників до умов ДНЗ : корекційно-розвивальне заняття / Т. Кандиба // Психолог. Шкільний світ. – 2008. – № 22/24. – С. 20-21.
27. Карабаєва І. І. Наука – практиці: інтерактивні методи в роботі практичного психолога / І. І. Карабаєва // Обдарована дитина. – 2010. – № 3. – С. 28-38.
28. Ковалишин І. Психологічні особливості самооцінки дітей із затримкою психічного розвитку // Український науковий журнал «Освіта регіону. Політологія психологія комунікації». – № 2. – 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/467>
29. Колесіна Т. Діагностика і корекція психічного розвитку дітей / Тетяна Колесіна // Початкова школа. – 2000. – № 5. – С. 30–3 ; № 6. – С. 40–43.
30. Колишкін О. В. Корекційна освіта. Вступ до спеціальності [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Колишкін. - Суми : Університетська книга, 2013. - 391 с.
31. Кузікова С. Б. Теорія і практика вікової психокорекції : навч. посібник / С. Б. Кузікова. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2006. – 384 с.
32. Лахтадир О. М. Робота психолога ДНЗ з дітьми раннього та молодшого дошкільного віку / О. М. Лахтадир // Психологічна газета. – 2010. – № 8. – С. 11-20.
33. Ленів З. Особливості діяльності арттерапевтичного інклюзивного центру творчого розвитку дітей "Калинонька" / З. Ленів // Простір арттерапії: структура, хаос, стихія : матеріали VI міжн. наук.-практ. конф. / [ред. А. П. Чупрікова, Л. А. Найдьонові, О. А. Брусенко-Кузнецова та ін.]. –К. : Міленіум, 2009. –С. 31–.

34. Максимова Н.Ю., Милютин Е.Л. Курс лекций по детской патопсихологии: Учебное пособие. – Ростов н/Д.: Феникс, 2000. – 97 с.
35. Маренова Т. В. Современные тенденции развития специального образования // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету: Серія соціально-педагогічна. – Випуск VII. – 2007. – С. 17 – 20.
36. Мартинюк Н. Пізнай свою природу – і ти пізнаєш істину : тренінгове заняття для вихователів дитячого садка / Н. Мартинюк // Психолог. Шкільний світ. – 2009. – № 42/43. – С. 30-31.
37. Мастюкова Е. М. Лечебная педагогика (ранний и дошкольный возраст): Советы педагогам и родителям по подготовке к обучению детей с особыми проблемами в развитии. – М.: ВЛАДОС, 1997. – 304 с.
38. Нагорна О. Б. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами: навчально-методичний посібник / О. Б. Нагорна. – Рівне, 2012. – 99 с.
39. Нижник О. Допомога дітям з особливими потребами: Психолог. Бібліотека. – К.: Главник, 2004.
40. Обухівська А. Сучасна діяльність психолого-медико-педагогічних консультацій / А. Обухівська, В. Луценко // Дошкільне виховання. – 2010. – № 6. – С. 13-20.
41. Психологические тесты / Под ред. А.А. Карелина: В 2 т. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – Т. 2. – 248с.
42. Психологическое и социальное сопровождение больных детей и детей-инвалидов / под ред. С.В.Безух. – СПб.: Речь, 2006. – 112 с.
43. Развитие общения дошкольников со сверстниками / под ред. А. Г. Рузской. – М. : Педагогика, 1989. – 216 с.
44. Развитие познавательных способностей в процессе дошкольного воспитания / под ред. Л. А. Венгера. – М., 1986. – 224 с.

45. Рацул А. Б. Корекційна педагогіка [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / А. Б. Рацул, І. О. Шишова, О. А. Рацул. - Кіровоград : КОД, 2012. - 355 с.
46. Реан А.А. Психология адаптации личности. Анализ. Теория. Практика / А. А. Реан, А. Р. Кудашев, А. А. Баранов. – СПб. : прайм-ЕВРО-ЗНАК, 2006. – 479 с.
47. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія : Навч. посіб. - К.: Академвидав, 2006. - 360 с.
48. Слободчиков В. И. Антропологический подход к решению проблемі психологического здоров'я детей / В. И. Слободчиков, А. В. Шувалов // Вопросы психологии. – 2001. – № 4. – С. 91-105.
49. Соколова Е.В. Отклоняющееся развитие: причины, факторы и условия преодоления. Монография / Евгения Владимировна Соколова. – Новосибирск: Наука, 2003. – 284 с.
50. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / [Т. Ф. Алексеєнко, Т. П. Басюк, О. В. Безпалько та ін.] ; за ред. І. Д. Звереві. –К. : Центр учбової літератури, 2008. –98 с.
51. Стребелевой Е.А. Специальная дошкольная педагогика: Учеб.пособие для студентов высш. учеб. завед. / Под ред. Е.А. Стребелевой. – М.: ИЦ «Академия», 2002 – 321 с.
52. Трофименко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення [Текст] : програм.-метод. комплекс / Трофименко Л. І. ; Нац. акад.пед. наук України, Ін-т спец. педагогіки. - Київ : Актуальна освіта, 2013. - 107 с.
53. Фади́на Г.В. Специальная дошкольная педагогика: Учебно-методическое пособие для студентов педагогических факультетов / Г. В. Фади́на. – Балашов: Николаев, 2004. – 80 с.

54. Шеремет М. К. Проблеми та перспективи спеціальної освіти // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету: Серія соціально-педагогічна. – Випуск VII. – 2007. – С. 101 – 112.
55. Щетинина А.М. Диагностика социального развития ребенка: Учебно-методическое пособие. - Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2000. -88 с.
56. Jane Devine —Social Work Changes Lives| / Article [Електроннийресурс]. – Режимдоступу: <http://www.facebook.com/pages/Social-Work-Changes-Lives> 2009 .
57. Mann Hyung Hur. Empowerment in terms of theoretical perspectives: exploring a typology of the process and components across disciplines // Journal of Community Psychology. – 2006. – Vol. 34. – No.5. – P. 523-540.
58. Maslach, C., Goldberg J. Prevention of burnout: New perspectives //Applied and Preventive Psychology. – 1998. – V. 7. – P. 63-74.